

■ УДК 316.73:801.73(045)

<https://doi.org/10.31516/2410-5325.060.15>

I. М. Шуляков, викладач, Харківська державна академія культури,
м. Харків
valois@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0003-2077-1972>

ТЕКСТИ КУЛЬТУРИ В ДІАЛОГОВІЙ КОНЦЕПЦІЇ М. БАХТІНА ТА В. БІБЛЕРА

Здійснено теоретичний аналіз феномену діалогу культур та діалогічності на базі концептуальних позицій М. М. Бахтіна і В. С. Біблера. Розглянуто концепцію, згідно з якою трактування діалогу культур пояснюється як феномен, який являє собою процес взаємодії, впливу різних історичних або сучасних культур і певних форм їх співіснування. Підтверджена роль діалогу культур як першоформи культури, яка є основною для подальшого вивчення її розвитку.

Ключові слова: *діалог культур, тексти культури, коди й символи культури, суб'єкт культури, автор, адресат.*

I. Н. Шуляков, преподаватель, Харьковская государственная академия культуры, г. Харьков

ТЕКСТЫ КУЛЬТУРЫ В ДИАЛОГОВОЙ КОНЦЕПЦИИ М. БАХТИНА И В. БИБЛЕРА

Осуществлен теоретический анализ феномена диалога культур и диалогичности на базе концептуальных позиций М. М. Бахтина и В. С. Библера. Рассмотрена концепция, согласно которой трактовка диалога культур объясняется как феномен, который представляет собой процесс взаимодействия, влияния различных исторических или современных культур и определенных форм их сосуществования. Подтверждена роль диалога культур как первоформы культуры, которая является основной для дальнейшего изучения ее развития.

Ключевые слова: *диалог культур, тексты культуры, коды и символы культуры, субъект культуры, автор, адресат.*

I. M. Shuliakov, lecturer, Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv

TEXTS OF CULTURE IN THE DIALOGUE CONCEPT OF M. BAKHTIN AND V. BIBLER

The aim of the article is to confirm that in the discussions on the dialogue of cultures, a position prevails though a diverse, but not comparative one, in view of the works of cultural studies of the second half of the 20th and the early 21st century.

Research methodology. This article is a theoretical analysis of the phenomenon of cultural dialogue and the dialogue with the support of the conceptual positions of M. M. Bakhtin and V. S. Bibler.

Results. The theoretical analysis of the phenomenon of dialogue of cultures and dialogue on the basis of the conceptual positions of M. M. Bakhtin and V. S. Bibler was realized. The concept according to which the interpretation of the dialogue of cultures is explained as a phenomenon which represents the

process of interaction, the influence of various historical or modern cultures and certain forms of their coexistence was considered. The role of the dialogue of cultures as the first form of culture, which is the basis for further study of its development, has been confirmed. The article eliminates the gap in the scientific discourse, comparing the attitude to the dialogue between the cultures of M. Bakhtin and V. Bibler. The article reveals the content of both concepts and confirms the role of the dialogue of cultures as the first form of culture, which highlights the further study of its development.

Novelty. An attempt is made in this paper to show that a cultural dialogue is possible in a positive way under the following conditions: the equality of all cultures, the recognition of the right of each culture to the difference from others, the respect for another culture.

The practical significance. The article reveals M. Bakhtin's and V. Bibler's concepts and confirms the role of the dialogue of cultures as the first form of culture, which highlights the further study of its development. The use in constructing a model of intercultural communication was studied.

Keywords: *dialogue of cultures, texts of culture, codes and symbols of culture, subject of culture, author, addressee.*

Постановка проблеми. Культурний діалог, або діалог культур — поняття, яке широко використовується у філософській публіцистиці й есеїстиці ХХ ст. Найпоширеніше трактування діалогу культур — феномен як процес взаємодії, взаємовплив різних історичних або сучасних культур і певних форм їх співіснування. Тому сам діалог культур спочатку може вважатися базою культури, основою її подальшого розвитку.

Неоднорідність культури як такої зумовлена національними відмінностями, при цьому країни взаємодіють між собою, керуючись різними сценаріями цього масштабного дійства. Під час такої взаємодії й формується феномен культурного діалогу, культурного співробітництва та культурної взаєморефлексії: безумовно, культурний діалог слід розуміти не тільки в позитивному сенсі: часто результатом цього процесу стає зникнення слабшої культури під тиском іншої, яка перевершує її за рівнем розвитку.

Актуальність статті. Отже, культурний діалог у позитивному варіанті можливий за таких умов: рівності всіх культур, визнання права кожної культури на відмінності від інших, поваги до чужої культури.

Поняття культурного діалогу, яке розглядається з філософських позицій, передбачає активні взаємовідносини автора й читача (глядача, слухача), які відбуваються під час звернення до результату діалогу культур: твору мистецтва, історичного свідчення існування конкретної цивілізації, наукового дослідження. На думку В. С. Біблера, будь-який твір культури створено його автором з метою надати можливості читачеві, глядачеві або слухачеві його зрозуміти, а значить, він був наповнений сенсом і процесом спілкування.

Мета статті. З огляду на доробок культурології другої половини ХХ-го — початку ХХІ ст., переважає хоча і різноманітна, але не компаративістська позиція. У статті буде усунуто цю лакуну в науковому дискурсі порівнянням ставлення до діалогу культур М. Бахтіна та В. Біблера, розкрито зміст обох концепцій та підтверджено роль діалогу культур як першоформи культури, яка є основою подальшого вичення її розвитку.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Культура є тією формою історичного буття людини, яка не зникає разом зі зникненням цивілізації, а продовжує втілювати смисловий універсум досвіду спілкування, культурних контактів (Біблер, 1989). Культурний діалог, на думку Л. Ю. Коннікова, набуває статусу єдиного органона, у якому відбуваються різноманітні трансформації життєвого досвіду та історичного осмислення діяльності людини, малої групи, спільноти, цілого світу (Коннікова, 2009). Додамо, що поняття культурного діалогу взаємопов'язане з феноменом глобалізації та глокалізації, крос-культурними подіями сучасності та специфікою транскультурних контактів.

У цьому контексті важливо дослідити проблему збереження культурного різноманіття, яка особливо актуалізується в період асиміляції, наслідування Заходу або Америки, культурних міжрегіональних інтеграцій.

Вклад основного матеріалу дослідження. Отже, сама ідея діалогу культур не нова для філософії, але основні положення, розроблені М. М. Бахтіним і продовжені в працях В. С. Біблера (1990, с. 261), значно поглибили й розширили її. На думку останнього, феномен культури «пронизує <...> всі найважливіші події життя та свідомість людей нашого століття». М. М. Бахтін розуміє культуру в трьох іпостасях:

1. Як форму спілкування людей різних культур і форму діалогу: «Культура є там, де є дві (щонайменше) культури, і що самосвідомість культури є формою її буття на межі з іншою культурою» (Біблер, 1991, с. 85).

2. Як механізм самодетермінації особистості з властивою їй історичністю й соціальністю.

3. Як першу форму пізнання, сприйняття світу.

На думку В. Біблера та М. Бахтіна, саме через діалог з іншими культурами здобувається персональний і загальний арсенал знань, навичок і вмій розуміння кодів та символів, що відображають історичний сенс кожного явища. Останній водночас є основним соціально-естетичним, психологічним і культурним критерієм поведінки (Бахтин, 1979). Учені у своїй концепції відобразили той важливий в історико-культурному осмисленні факт, що навіть рефлексія неможлива без глибинного діалогу з власним «розщепленим Я» (згідно з висловом В. С. Біблера):

на основі самопізнання та співвіднесеності себе з «Іншим» можливий культурний діалог, який згодом розширює свій масштаб до міжнаціональних контактів. На думку Біблера, культура є «формою спілкування індивідів в обрії спілкування особистості <...>» (Біблер, 1990, с. 289).

Отже, аспекти розуміння й осмислення культури як єдиного простору пов'язані з поняттям особистості: саме особистість, взаємодіючи з подібними до неї, починає свій розвиток і культурну співтворчість, діалог з іншими і знаходить у них власне усвідомлення. Поняття «Інший» (співрозмовник, протилежність до самого себе) є ключовим для філософії Бахтіна (1975; 1979; 1990), оскільки особистість почуває себе особистістю й пізнає себе як таку тільки в співвіднесеності з «Іншим». Що стосується причини всіх дій і вчинків людини, як зовнішніх, так і внутрішніх, то М. Бахтін визначає під цим розумінням свободу — саме завдяки їй людина здатна самовизначитися, самореалізуватися в життєвій ситуації. Культура тут виконує одну з головних функцій — регулятивну, оскільки дозволяє людині створити ідею про саму себе. Але самодетермінація індивіда в межах особистості й у культурному контексті можлива лише в діалозі, який базується на трьох основах:

1. Діалог — загальна основа людського взаєморозуміння: «Діалогічні відносини — це майже універсальне явище, що пронизує всю людську мову й усі відносини та прояви людського життя, загалом усе, що має сенс і значення <...>. Де починається свідомість, там починається й діалог» (Аверинцев, 1992, с. 92).

2. Діалог є загальною основою всіх мовних жанрів: «Жанр є не що інше, як кристалізована в знакові історична пам'ять, яка еволюціонувала до рівня автоматичного визначення значень і смислів <...>. Жанр — це зразок культурно-історичної пам'яті в процесі всієї ідеологічної діяльності <...> (літописи, юридичні документи, хроніки, наукові тексти, побутові тексти: наказ, лайка, скарга, похвала тощо)» (Аверинцев, 1992, с. 102).

3. Діалог не можна звести до спілкування, ці поняття не тотожні, але спілкування передбачає діалог, як форму спілкування: «Інші свідомості не можна споглядати, аналізувати, визначати як об'єкти, речі — з ними можна тільки діалогічно спілкуватися <...>. У кожному слові є <...> суперечка (мікродіалог) і можна відчуті відгомони великого діалогу» (Біблер, 1990, с. 19).

Звертаючись до проблеми трактування сутності діалогу, В. Біблер застерігає від примітивного тлумачення цього феномену як різновиду спілкування — побутовий, моральний, науковий діалоги, безумовно, існують, але поза культурно-історичним простором. Діалогова ж концепція культури передбачає пошук «діалогічності самої істини <...> (краси, добра)», інакше кажучи, виявлення тієї особливості діалогу, відповідно

до якої «розуміння іншої людини передбачає взаєморозуміння «Я – ти» як онтологічно різних особистостей, що володіють – актуально чи потенційно – різними культурами, логікою мислення, різними смислами істини, краси, добра. Діалог, який розуміється в ідеї культури, – це не діалог різних думок або уявлень, це – завжди діалог різних культур» (Библер, 1990, с. 299).

Концепція діалогу істотно доповнюється зверненням М. Бахтіна до головної складової спілкування – тексту. Діалог (особистий, культурний) ґрунтується й відбувається за допомогою тексту; М. Бахтін у праці «Естетика словесної творчості» вказував на важливий факт пізнання особистості людини через створені та створювані нею тексти. Форми тексту, який є водночас і результатом, і основою спілкування, різні: це і мовлення людини; і мова, зафіксована на папері чи іншому носіїві; і будь-яка знакова система (іконографічна, безпосередньо речова, діяльнісна). У кожній із зазначених форм текст інтерпретується саме як культурне спілкування, оскільки базується на попередніх текстах і є основою для подальших. Їх автори втілюють власне світобачення та світосприйняття, створюючи таким чином власну культурну картину. У такому разі текст і стає хронологічним транслятором історичних особливостей конкретних культур, узагальнюючи досвід аналізу культури й досвід спілкування.

Текст, який передає сенс культур відповідно до часу сприйняття, завжди діалогічний, спрямований відповідно як особистого, так і соціального сприйняття; ідея «Іншого» найкраще втілена в культурному тексті, що безпосередньо вказує на його контекстне оточення, яке робить текст твором, у межах якого міститься цілісне буття автора, можна зрозуміти тільки за наявності читача або, масштабніше, адресата. Згідно з думкою М. Бахтіна в есе «Свідок і суддя», процес осмислення тексту можна порівняти з процесом народження й осмислення світу: до людини, тобто до свідка та судді, світ і його предмети не мали імені – як не має результату інтерпретації текст без прочитання й поза реципієнтом. У творі, який є текстом, реалізовано весь простір буття людини, віддалене від неї самої. Ще однією особливістю твору є надання йому сенсу тільки в процесі спілкування не тотожних один до одного автора й читача. І в цьому процесі спілкування через твори, створюється вперше світ: текст завжди спрямований на іншого, у цьому полягає його комунікативність.

На думку В. С. Біблера, текст як твір «живе контекстами, <...> увесь його зміст тільки в ньому, і все є його змістом – поза ним, у його небутті як тексту» (Библер, 1991, с. 76). Текст як твір має сенс тільки тоді, коли зрозумілий іншим, а це можливо тільки за дотримання таких умов: внутрішньої логіки смислів тексту, його відповідності традиціям конкретної культури, виразності та чіткості контекстів, тобто їх ототожненню

як з боку автора, так і читача. Іншими словами, культурний діалог у просторі тексту тотожний герменевтичній інтерпретації, яка може бути здійснена стосовно будь-якого тексту як основи й осередку будь-якої події (Чистилина, 2006). У просторі тексту відбувається діалогічна зустріч суб'єктів, долучених до нескінченного культурного контексту. Сам процес такої інтерпретації акумулює проблему сприйняття тексту, пізнання й розуміння значення в цій мові; пізнання та розуміння в контексті певної культури; активне діалогічне розуміння (як завершальний, підсумковий етап культурного діалогу).

Таким чином, і розуміння в тексті, і сам культурний діалог базуються на трьох умовах: контексті описуваного, контексті автора й контексті інтерпретатора. Саме тому «розуміння завжди діалогічне» (Бахтин, 1979, с. 289–290) і суб'єктивне: воно є водночас взаєморозумінням, спілкуванням та самопізнанням.

У континуумі культурного діалогу і взаємопов'язаного в акті спілкування з ним тексту міститься прагнення до загальності, яка є однією з характеристик гуманітарного мислення та водночас визначає сутність самого діалогу. Біблер і Бахтін у своїй концепції вказують на особливість гуманітарного мислення: воно діалогічне та представляє людину як істинний суб'єкт культури, тому завжди орієнтоване на пошук сенсу та процес інтерпретації знака, коду, символу.

Саме в цьому й полягає головна відмінність гуманітаристики від технічного та природничо-наукового мислення: перше — масштабне, робить людину (суб'єкта) справжнім свідком і суддею, друге — локальне, оскільки шукає сенс не в текстах і творах, не в знаках і символах, а в предметах побуту й речах матеріального світу. Гуманітарне мислення пропонує людині, котра прямує до «Іншого», звернутися до самопізнання через пошуки загального сенсу в культурному діалозі. Розкриття сенсу, сутності об'єктів навколишнього світу зумовлює вплив на розвиток особистості: «Сенс не може (і не хоче) змінювати фізичні, матеріальні та інші явища, не може діяти як матеріальна сила. Та він і не потребує цього: він сам сильніший за будь-яку силу, змінює тотальний сенс події й дійсності <...> (сислове перетворення буття)» (Библер, 1991, с. 37).

Отже, концепція культурного діалогу реалізується в гуманітаристичі, у процесі інтерпретації та осмислення «Іншого» й самого себе; суб'єктом може бути не тільки окрема людина, а й спільнота, що створює на основі зовнішнього діалогу власну інтелектуальну парадигму подальшого розуміння та дослідження. Гуманітарне мислення майже тотожне, рівноцінне діалогічному: «Розуміння як діалог. Ми підходимо тут до переднього краю <...> взагалі гуманітарного мислення, до цілини. Нової постановки проблеми авторства (яке створює особистість)».

(Бахтин, 1979, с. 298). У зв'язку із цим очевидно, що діалог і текст семантично поєднані з концепцією творчості М. Бахтіна, яка є концепцією людини як суб'єкта культури: категорія творчості позначає спосіб представленості людини в культурі або, точніше, спосіб життя людини в культурі» (Аверинцев, 1992, с. 92–115). Коментуючи зазначене, зауважимо, що соціокультурне спілкування, історичний розвиток культур постають як свідоме виробництво текстів, а вони водночас є результатом творчої та духовної діяльності людини.

Текст, як вказувалося, завжди спрямований до «Іншого», що означає своєрідний творчий акт загального розуміння: «Будь-який продукт людської творчості — свого роду «послання»; він по-своєму «говорить», запитує й відповідає, несе «звістку», яку потрібно вміти «почути» і яка, стикаючись з іншим текстом, знову та знову актуалізується в цілісне життя культури» (Аверинцев, 1992, с. 92–115).

Висновки. Головну роль у концепції значення творчості та концепції культурного діалогу відіграє зміст як відповідь на духовний запит особистості, як можливість нової інтерпретації в просторі тексту. У цьому разі творчість є об'єднуючою силою і визнанням сенсу об'єктів світу, характеристикою особистісного рівня духовної, дослідницької, інтелектуальної активності.

Висновуючи, додамо, що діалог культур як поняття стосується радше філософії, ніж культурології, оскільки перша осмислює факт зміщення гуманітарної парадигми, факт культуротворчої та текстуальної інтерпретації. Діалог культур є поняттям сучасності, відображаючи рубіж століть і нові процеси подальших загальнокультурних модифікацій, являючи собою нову форму культури XXI ст. Можна зазначити, що в сучасній діалоговій культурі інтерпретацій посилено роль адресата або читача як такого, а роль автора є першотворчою. Твори попередніх культур нині сприймаються як особливі досліди початку розуміння й осмислення, історія культури стає сучасним діалогом культур, об'єкт якого — події минулого часу. Діалог таким чином конститує культурну співпрацю й культурну рефлексію з актом культурної творчості й розуміння сенсу творів.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з вивченням можливості створення моделі міжкультурного діалогу — сучасної міжкультурної діалогової ситуації.

Список посилань

Аверинцев, С. С., Давыдов, Ю. Н., Турбин, В. Н. и др. (1992). *М. М. Бахтин как философ: Сборник статей* (с. 92–115). Российская академия наук, Институт философии, Москва: Наука.

- Бахтин, М. М. (1975). *Вопросы литературы и эстетики*. Москва: Художественная литература.
- Бахтин, М. М. (1990). *Творчество Франсуа Рабле и народная культура средневековья и Ренессанса*. Москва: Художественная литература.
- Бахтин, М. М. (1979). *Эстетика словесного творчества*. Москва: Художественная литература.
- Библер, В. С. (1989). Культура. Диалог культур (опыт определения). *Вопросы философии*, 6, 31–42.
- Библер, В. С. (1991). *Михаил Михайлович Бахтин, или Поэтика и культура*. Москва: Прогресс.
- Библер, В. С. (1990). *От наукоучения — к логике культуры: Два философских введения в двадцать первый век*. Москва: Политиздат.
- Конникова, Л. Ю. (2009). Диалогичность культуры — необходимое условие для ее понимания. *Вестник Томского государственного университета*. 323, 126–129.
- Чистилина, И. А. (2006). *Герменевтическая концепция М. М. Бахтина: от идеи диалога к проблеме понимания (Дисс. канд. филос. наук.)*. Краснодар.

References

- Averintsev S. S., Davydov Yu. N., Turbin V. N. & others. (1992). *M. M. Bakhtin as a philosopher: Collection of articles* (pp. 92-115). Russian Academy of Sciences, Institute of Philosophy, Moscow: Nauka. [In Russian].
- Bakhtin M. M. (1975) *Issues of literature and aesthetics*. Moscow: Art Literature. [In Russian].
- Bakhtin M. M. (1990) *The creative work of Francois Rabelais and the folk culture of the Middle Ages and the Renaissance*. Moscow: Art Literature. [In Russian].
- Bakhtin M. M. (1979) *Aesthetics of verbal creative work*. Moscow: Art Literature. [In Russian].
- Bibler V. S. (1989) *Culture. Dialogue of cultures (experience of determination)*. *Issues of philosophy*. 6, 31-42. [In Russian].
- Bibler V. S. (1991) *Mikhail Mikhailovich Bakhtin, or Poetics and Culture*. Moscow: Progress. [In Russian].
- Bibler V. S. (1990) *From the science of learning to the logic of culture: Two philosophical introductions to the twenty-first century*. Moscow: Politizdat. [In Russian].
- Konnikova L.Yu. (2009) The dialogic nature of culture is a necessary condition for its understanding. *Bulletin of Tomsk State University*. 323, 126-129. [In Russian].
- Chistilina I. A. (2006) *The Hermeneutic Concept of M. M. Bakhtin: from the idea of dialogue to the problem of comprehension: (Diss. Candidate of Philosophical Sciences.)*. Krasnodar [In Russian].

Надійшла до редколегії 06.03.2018 р.